

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ
СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 6. децембар 2016.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА
И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 6. децембар 2016.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Миле Вуковић

Уредници:

Проф. др Александар Југовић

Проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић

Доц. др Александра Грбовић

Рецензенти:

Проф. др Мирко Филиповић, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију

Проф. др Бранислав Бројчин, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију

Проф. др Мирослав Бркић, Универзитет у Београду – Факултет политичих наука

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-089-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 27.12.2016. године, Одлуком бр. 3/171 од 29.12.2016. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”, групе аутора, који су уредили проф. др Александар Југовић, проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић и доц др Александра Грбовић.

Зборник је настао као резултат пројекта „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Баријере приликом кретања у социјалној средини из перспективе особа са интелектуалном ометеношћу

Сања ГАГИЋ
Мирјана ЈАПУНЦА-МИЛИСАВЉЕВИЋ
Александра ЂУРИЋ-ЗДРАВКОВИЋ
Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Истраживања показују да се особе са интелектуалном ометеношћу (ИО) суочавају са бројним тешкоћама приликом кретања у социјалној средини. У зависности од тога да ли се ометеност тумачи у оквиру медицинског или социјалног модела, проблеми са којима се сусрећу особе с ИО у области кретања у ужем и ширем окружењу могу се посматрати као директна последица когнитивног дефицита, или као последица физичких и социјалних баријера које овим особама отежавају самостално кретање. Циљ истраживања је био да се утврди присуство и природа препрека са којима се особе с ИО сусрећу приликом кретања у заједници, као и утврђивање узрока тих препрека из перспективе особа с ИО. Узорац је обухватио 15 ученика с ИО, средњошколског узраста, оба пола. Подаци су прикупљени путем индивидуалних интервјуа са испитаницима. Резултати истраживања показују да испитаници не уочавају тешкоће приликом кретања у свом непосредном окружењу и коришћења превозних средстава, а проблеме приликом кретања у широј локалној заједници перципирају као последицу баријера у социјалној средини (попут доступности превоза, финансијских проблема и понашања других људи). Способност особа с ИО да укажу на могуће факторе ризика у домену кретања у заједници има важне импликације у погледу укључивања ових особа у процес дефинисања стратегија усмерених ка њиховом самосталном функционисању и смањењу социјалне изолације.

Кључне речи: интелектуална ометеност, кретање у заједници, социјална инклузија

УВОД

Једна од основних тековина савременог друштва јесте брига о свим његовим члановима, посебно оним којима су помоћ и подршка најпотребнији. У том смислу, последњих неколико деценија је појачано интересовање за изучавање читавог спектра развојних

поремећаја, међу којима, због изразитих специфичности и нерасветљености многих аспеката, посебно место припада феномену интелектуалне ометености (ИО).

Значајан помак у едукацији и рехабилитацији особа с ИО учињен је променом модела приступа ометености и појединцу с ометеношћу. Средином двадесетог века долази до промене фокуса са немогућности на могућности, акценат се помера са медицинског модела на социјални модел ометености (Марковић-Стојановић, 2012). Према медицинском моделу сваки облик ометености се третира као болест појединца и захтева медицински третман, уз очекивање да ће се здравствени проблем отклонити или ублажити како би се особа прилагодила друштву. Социјални модел посматра ометеност као социјално детерминисан феномен који настаје услед неповољних околности у окружењу. Рехабилитационе стратегије су усмерене на друштво у смислу боље доступности средине, инклузије у социјалне активности и шире друштво (Тодоровић, Шкрбић и Веселиновић, 2012).

Социјална инклузија је један од најзначајнијих животних циљева особа с ИО, као и њихових породица. Међутим, иако последњих деценија постоји видљива тенденција да особе с ИО више учествују у различитим животним активностима у својим локалним срединама, још увек се не може говорити о задовољавајућем нивоу интегрисаности. Постоји много доказа о социјалној искључености особа са ометеношћу, нарочито оних са тежим облицима ИО (Amando et al.; Hall et al., 2005). Боравак ових особа у заједници не гарантује њихову већу друштвену укљученост, односно активну улогу у друштву и повезаност са заједницом (Cumminis & Lau, 2003). Највећи део времена особе с ИО проводе у кућном окружењу и дневним центрима. Партиципирање у различитим активностима у заједници нарочито може бити отежано особама с ИО које испољавају смањену мобилност или им је потребан надзор приликом кретања у локалној средини. Бројне активности, као што су обављање куповине, одлазак у банку или пошту, посете пријатељима, одлазак у ресторан или пекару, посећивање места где се реализују рекреативне и забавне активности и сл., захтевају самостално кретање у социјалној средини (Mechling & O'Brien, 2010). Иако одређен број особа с ИО може да се оспособи за безбедно кретање и прелазак улице у свом ужем окружењу (Dixon et al, 2010), пешачење им не може омогућити приступ услугама и садржајима који нису у непосредној близини (нпр. одлазак у неки удаљенији спортско-рекреативни центар). На основу опсежне анализе студија које су спроведене с циљем да се процени социјална инклузија особа с ИО, Амандова и сарадници (Amando et al., 2013) извели су закључак да већина ових особа не користи јавни превоз, да им је неопходна помоћ других особа како би приступили различитим активностима и да им је то једна од највећих препрека успешном учествовању у животу заједнице.

У зависности од тога да ли се ометеност тумачи у оквиру медицинског или социјалног модела, проблеми у области кретања у ужем и ширем окружењу са којима се сусрећу особе с ИО могу се посматрати као директна последица дефицита у интелектуалном функционисању или се одговорност може приписати баријерама у заједници које овим особама отежавају самостално кретање.

Циљ истраживања је био да се утврди присуство и природа препрека са којима се особе с ИО сусрећу приликом кретања у заједници, као и утврђивање узрока тих препрека из перспективе особа с ИО.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

Узорком је обухваћено 15 ученика с ИО из Средње занатске школе „Петар Лековић” у Београду, оба пола (8 испитаника мушког и 7 испитаника женског пола). Испитаници су календарског узраста 18-21 године. Један испитаник станује у установи за децу и младе „Сремчица” и у контакту је са члановима своје породице, док остали живе у примарној породици.

Ток и начин истраживања

Истраживање је обављено у току другог полугодишта школске 2013/2014. године. Подаци су прикупљени путем индивидуалних интервјуа са испитаницима. Питања примењена у истраживању осмишљена су по узору на предлоге које је дао Оливер (Oliver, 1992). Половини испитаника су прво постављена питања која се односе на сагледавање баријера у домену кретања у заједници из перспективе медицинског модела ометености (Колико Вам је тешко да се самостално сналазите у свом непосредном окружењу (комшилуку)? Да ли Вас Ваш здравствени проблем/инвалидност спречава да излазите онолико често или далеко колико бисте желели? Да ли Ваш здравствени проблем/инвалидност отежава Ваше путовање превозним средствима?), а затим питања постављена из перспективе социјалног модела ометености (Које су баријере у Вашем непосредном окружењу (комшилуку) које Вас онемогућавају да се самостално сналазите? Да ли постоје неке спољашње препреке попут превоза, финансијских проблема, понашања других људи, које Вас спречавају да излазите онолико често или далеко колико бисте желели? Да ли неприлагођена превозна средства (аутомобил, аутобус, трамвај...) отежавају путовање особама са здравственим проблемом или инвалидитетом као што је Ваш?). Другој половини су питања постављена обрнутим редоследом.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Резултати истраживања показују да наши испитаници немају већих проблема у оријентацији и кретању у свом непосредном окружењу. Свих 15 ученика је изјавило да се самостално сналазе у околини, као и да не уочавају баријере у свом комшилуку које би ометале њихово функционисање. Може се претпоставити да су се испитаници временом оспособили за кретање у најближој околини и превазишли тешкоће везане за сналажење у њој. Усвајање вештина које им омогућавају адекватно и безбедно

функционисање у социјалној средини је од суштинског значаја за особе с ИО (Batu et al., 2004). Истраживања показују да деца и особе с ИО могу да науче да идентификују саобраћајне знакове и сигнале, схвате њихово значење, као и да утврде када и где је сигурно да пређу преко улице (Dixon et al., 2010; Mehling, 2008), што може повећати независност ових појединаца приликом оријентације и кретања у најближем окружењу.

Већи проблем за испитанике из нашег узорка представља кретање у ширем окружењу. Приликом разматрања тешкоћа у вези са овим, особе с ИО већу важност придају спољашњим препрекама попут превоза и финансијских проблема, него тешкоћама које произилазе из когнитивног дефицита. Три ученика наводе финансијске проблеме као разлог што не излазе често и далеко колико желе. Један ученик као основну баријеру истиче нередован превоз из приградских општина до центра града, нарочито у зимском периоду. Слаба доступност превоза, нарочито појединцима који станују на удаљенијим локацијама, препозната је као баријера и у сличном истраживању спроведеном с циљем да се идентификују препреке социјалној инклузији са становишта особа са ИО (Abbot & McConkey, 2006). Понашања других људи, такође, могу да се опазе као препреке у самосталном функционисању у локалној заједници. Двоје испитаника наводи да их родитељи спречавају да излазе колико желе, јер се „дешава свашта по граду”. Нажалост, честа баријера у развоју вештине кретања, коришћења јавног превоза и других практичних вештина код појединаца с ИО, јесу родитељи који немају довољно поверења у успешан исход самостално изведених активности своје деце, као ни довољно стрпљења и времена које би посветили њиховом обучавању (Каљача и Јапунца-Милисављевић, 2013). Уколико родитељи имају ниска очекивања, неће подстицати појединца с ИО да самостално обавља свакодневне животне активности и самостално се креће у ширем простору локалне заједнице.

Након питања о кретању у ширем окружењу постављана су питања о путовању превозним средствима. Примећено је да ученици не уочавају разлику између питања која се односе на социјални и питања која се односе на медицински модел ометености и углавном наводе да се не сусрећу са баријерама у домену употребе различитих превозних средстава (аутомобил, аутобус, трамвај...), као и да самостално користе јавни превоз приликом доласка у школу. Проблем им, како истичу, могу представљати гужве у градском превозу и дужа путовања. Јавни превоз представља најбољу опцију за особе с ИО које живе у урбаним срединама, омогућава им самостално, јефтино и релативно неограничено кретање у заједници (Davies et al., 2010). Међутим, иако већина њих самостално путује из различитих делова града у школу, нико од њих не наводи да користи превозна средства за приступ другим активностима. Наши резултати су у сагласности са другим истраживањем у коме је утврђено да одрасле особе с ИО, иако путују на посао јавним превозом, ретко користе тај ресурс како би приступили физичким активностима (Freu, Buchanan & Sandt, 2005). Недостатак превоза је идентификован као средински фактор који има негативан утицај на социјалну инклузију, посебно у области слободних активности, и у студији Вердоншота и сарадника (Verdonschot et al., 2009). За многе особе с ИО недостатак доступности превоза опажа се као препрека за запошљавање у широј локалној заједници (Migliore et al., 2008), приступ медицинској помоћи и заштити

(Krahn, Hammond & Turner, 2006) и религиозним активностима (Vogel, Polloway & Smith, 2006).

Три испитаника је констатовало да путовање може да буде отежано особама са тешкоћама у моторичком развоју које се крећу помоћу колица. Перципирање искључиво ученика са моторичким поремећајима као особа са ометеношћу огледа се у одговорима као што је: „Болесној деци је тешко да путују. Ја сам само благо болесна и није ми проблем да путујем колима и аутобусом”. Посматрано у целини, већина испитаника је бар једном током разговора истакла разлику између „здравих” и „болесних” ученика. Једна испитаница то објашњава овако: „Има деце која су у колицима. Са њима немам о чему да причам, мени је жао. Ми немамо ништа са њима, они се углавном школују да буду цвећари и књиговесци. За фризера мораш да будеш здрав и прав, не сме ништа да ти фали”. Ово би у одређеној мери могло да се повеже са чињеницом да се особе с ИО свакодневно суочавају са физичким и социјалним баријерама које умањују њихову могућност да искажу своје потенцијале и задовоље своје потребе. Свесне су стигматизације од стране других људи и покушавају на различите начине да прикрију припадност стигматизованој групи (Jahoda & Markova, 2004). Један од начина на који штите себе од негативних ефеката стигматизације јесте и прављење бочних поређења са особама опште популације и силазних поређења са другим особама са ометеношћу (Станковић и Милачић-Видојевић, 2014). Тада себе опажају сличним особама типичног развоја, односно бољим у односу на друге особе с ометеношћу.

ЗАКЉУЧАК

На основу резултата истраживања, може се закључити да се већина наших испитаника експлицитно ограђује од припадности категорији особа са ометеношћу. Занемаривање ометености коју имају може бити последица ограничења у интелектуалном функционисању, али и перманентног доживљавања негативног искуства, социјалне стигматизације и дискриминације, као и невредновања од стране социјалне средине. Одговорност за тешкоће са којима се суочавају приликом кретања у локалној заједници углавном приписују спољашњим баријерама.

Резултати истраживања показују да, упркос испољеним тешкоћама у разумевању појединих појмова, не уочавају разлике између питања постављених из перспективе различитих модела ометености, проблемима при формулисању одговора и сл., постоји могућност да нам саме особе с ИО укажу на баријере које ограничавају њихово кретање у социјалној средини. Способност наших испитаника да утврде могуће факторе ризика у домену кретања у заједници има важне импликације у погледу укључивања особа с ИО у процес дефинисања стратегија усмерених ка њиховом самосталном функционисању и смањењу социјалне изолације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abbott, C. & McConkey, R. (2006). The barriers to social inclusion as perceived by people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities, 10*(3) 275-287.
2. Amado, A. N., Stancliffe, R. J., McCarron, M. & McCallion, P. (2013). Social inclusion and community participation of individuals with intellectual/developmental disabilities. *Intellectual and developmental disabilities, 51*(5), 360-375.
3. Batu, S., Ergenekon, Y., Erbas, D. & Akmanoglu, N. (2004). Teaching pedestrian skills to individuals with developmental disabilities. *Journal of Behavioral Education, 13*(3), 147-164.
4. Cummins, R. A. & Lau, A. L. (2003). Community integration or community exposure? A review and discussion in relation to people with an intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 16*(2), 145-157.
5. Dixon, D. R., Bergstrom, R., Smith, M. N. & Tarbox, J. (2010). A review of research on procedures for teaching safety skills to persons with developmental disabilities. *Research in developmental disabilities, 31*(5), 985-994.
6. Davies, D. K., Stock, S. E., Holloway, S. & Wehmeyer, M. L. (2010). Evaluating a GPS-based transportation device to support independent bus travel by people with intellectual disability. *Intellectual and developmental disabilities, 48*(6), 454-463.
7. Frey, G. C., Buchanan, A. M. & Rosser Sandt, D. D. (2005). "I'd Rather Watch TV": An examination of physical activity in adults with mental retardation. *Mental Retardation, 43*(4), 241-254.
8. Hall, I., Strydom, A., Richards, M., Hardy, R., Bernal, J. & Wadsworth, M. (2005). Social outcomes in adulthood of children with intellectual impairment: evidence from a birth cohort. *Journal of Intellectual Disability Research, 49*(3), 171-182.
9. Jahoda, A. & Markova, I. (2004). Coping with social stigma: People with intellectual disabilities moving from institutions and family home. *Journal of intellectual disability research, 48*(8), 719-729.
10. Kaljača, S., Japundža-Milisavljević, M. (2013). *Život u zajednici osoba sa intelektualnom ometenošću*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
11. Krahn, G. L., Hammond, L. & Turner, A. (2006). A cascade of disparities: health and health care access for people with intellectual disabilities. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews, 12*(1), 70-82.
12. Marković Stojanović, S. (2012). Odnos srpske države prema osobama sa invaliditetom – istorijski osvrt. *Socijalna misao, 19*(3), 55-69.
13. Mechling, L. & O'Brien, E. (2010). Computer-based video instruction to teach students with intellectual disabilities to use public bus transportation. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities, 45*(2), 230-241.
14. Migliore, A., Grossi, T., Mank, D. & Rogan, P. (2008). Why do adults with intellectual disabilities work in sheltered workshops? *Journal of Vocational Rehabilitation, 28*(1), 29-40.
15. Oliver, M. (1992). Changing the social relations of research production? *Disability, Handicap & Society, 7*(2), 101-114.

16. Stanković, I., Milačić-Vidojević, I. (2014). Opažena stigmatizacija, samopoštovanje i socijalno poređenje osoba sa intelektualnom ometenošću. *Psihijatrija danas*, 46(2), 187-199.
17. Todorović, A., Škrbić, R., Veselinović, M. (2012). Za i protiv socijalnog modela invaliditeta. *Socijalna misao*, 3, 183-199.
18. Verdonshot, M. M. L., De Witte, L. P., Reichrath, E., Buntinx, W. H. E. & Curfs, L. M. G. (2009). Impact of environmental factors on community participation of persons with an intellectual disability: a systematic review. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(1), 54–64.
19. Vogel, J., Polloway, E. A. & Smith, J. D. (2006). Inclusion of people with mental retardation and other developmental disabilities in communities of faith. *Mental Retardation*, 44(2), 100-111.

BARRIERS WHEN MOVING IN A SOCIAL ENVIRONMENT FROM THE PERSPECTIVE OF PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Sanja Gagić, Mirjana Japundža-Milisavljević, Aleksandra Đurić-Zdravković
University of Belgrade – Faculty of special education and rehabilitation

Summary

Research shows that people with intellectual disabilities (IO) face numerous difficulties when moving in a social environment. Depending on whether the disability is interpreted in the context of medical or social model, the problems faced by people with IO in the area of movement in the narrow and wider environment can be seen as a direct consequence of cognitive deficits, or as a result of physical and social barriers that hinder the independent movement of these persons. The aim of this study was to determine the presence and nature of obstacles that people with IO face when moving in the community, as well as to identify the causes of these obstacles from the perspective of people with IO. The sample included 15 high school students with IO, both genders. Data were collected through individual interviews with respondents. The survey results show that respondents do not perceive difficulties in movement in its immediate environment and the use of means of transport, and problems with movement in the wider community they perceived as a result of barriers in the social environment (such as availability of transport, financial problems and other people's behavior). The ability of people with IO to draw attention to possible risk factors in the domain of movement in the community has important implications regarding the inclusion of these persons in the process of defining strategies directed towards their independent functioning and reducing social isolation.

Key words: intellectual disability, movement in the community, social inclusion